

Надія СИЛЕНОК
(Київ)

Вплив політичної ситуації кінця XVIII ст. на монастирі Чернігова і Новгород-Сіверського

Кінець XVIII ст. став фатальним часом в історії всіх українських монастирів, хоча спроби обмежити земельні та майнові права монастирів робилися й раніше. Першою спробою проведення секуляризації монастирських земель став указ сьомого імператора Російської Імперії Петра III, виданий у березні 1762 р. Цим указом проголошувалося вилучення у селян і в монастирів земельних наділів. Вилучені землі мали передаватись у державну казну. Проте реальної сили цей наказ так і не встиг набрати – на місце він був переданий лише в середині літа. Коли в результат державного перевороту в державі до влади приходять Катерина II, то вона проголошує указ Петра III «святотатственным посягательством на монастырские вотчины», безкорисною затією, котра не обдумана і прийнята без всякого порядку і обговорення. Імператриця переконала всіх представників церкви, що вона не має «намерения и желания присвоить себе церковные имения». Імператриця діяла дуже виважено й обережно. В цьому ж році за її указом була створена комісія «О духовных имениях», яка за своєю значимістю прирівнювалася до колегії, у складі дійсного таємного радника Т.Н. Таїлова, трьох вищих ієрархів церкви та трьох впливових вельмож. Разом із цим указом була видана й інструкція, котра визначала компетенцію та порядок діяльності цієї комісії [3].

У період з серпня 1762 до липня 1763 р. були видані укази про припинення селянських вольностей у монастирських вотчинах і про визначення розміру повинності селян. У всі монастирі були відправлені обер-офіцери, котрі складали детальні описи всього монастирського майна. У монастирській власності залишилися лише сади, городи, невеликі пасовища. Колишні монастирські селяни (тепер їх стали називати економічними), змушені були платити в казну оброк розміром 1 руб. 50 коп., з цих коштів казна вираховувала певну суму на утримання монастирів і архієрейських будинків. Установлювалася певна кількість штатних (взятих на державне утримання) та позаштатних монастирів, розподіл їх на 3 класи з чіткою регламентацією кількості їх мешканців. Для монастирів 1-го класу – 33 людини, 2-го класу – 17 мешканців, 3-го – 12 людей. Загальна кількість ченців у штатних монастирях мала складати 4200 людей, у заштатних ця цифра становила 1250. Для штатних монастирів були передбачені такі річні оклади: чоловічі монастирі 1-го класу отримували 2017 руб., 2-го – 1311 руб., 3-го – 806 руб. Жіночі обителі отримували 2009 руб., 475 руб. і 375 руб. відповідно. Указом від 31 березня 1764 р. позаштатні монастирі також поділялися на 3 класи залежно від кількості ченців, котрі проживали на їх території [2, с. 343–345]. Вони отримали наказ «перебувати на власному утриманні» за рахунок мирських пожертв. Секуляризація монастирських володінь принесла для казни значні вигоди, колишні монастирські володіння ставали тим резервом, з якого Катерина II та її наступник Павло I роздавали великі пожертви «населених» земель сановникам.

З 1786 р. цей розподіл торкнувся також Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв. Монастирі Чернігівської єпархії було розподілено за класами. До 1-го класу віднесено Єлецький Успенський монастир, до 2-го – Ніжинський Благовіщенський, до 3-го – Успенський Домницький, серед жіночих монастирів до 3-го класу віднесли Ніжинський Введенський монастир. Чернігівський архієрей продовжував своє перебування на території кафедрального Борисоглібського монастиря, на його утримання дозволялось витратити таку ж суму як і для монастирів 2-го класу, тобто 1311 руб.

Монастирі Новгород-Сіверської єпархії також були розподілені: до 2-го класу були віднесені Глухівський Петропавлівський, Гамаліївський і Харлампієвський, до 3-го класу потрапив Батурицький Микола-Крупницький монастир. За єпархіальним управлінням залишилося право на власний розсуд відносити жіночі монастирі до 3-го класу. Новгород-Сіверський архієрей мав перебувати на території Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря, на його утримання виділялась така ж сума, як і на архієрейські будинки 2-го класу.

Серед монастирів, які не потрапили під класовий розподіл, був Максаківський монастир Чернігівської єпархії – він був перетворений на притулок для душевнохворих, а приміщення Троїцько-Іллінського монастиря указом Катерини II від 10 квітня 1786 р. планувалося передати для створення університету, джерелом його фінансування мав стати спеціальний податок із монастирів, митні збори та податок з вільних військових сіл. Таке рішення не було випадковим, оскільки в 1785 р. граф П. Рум'янцев звітував перед імператрицею про свою подорож Україною, він висловив свою думку про необхідність відкриття нових шкіл і університетів у Києві та Чернігові для покращення ситуації з освітою. У своїй пропозиції він ставив за мету здійснення двох задумів: бажання організувати освітній процес коштом духовенства й ідею Катерини II секуляризувати монастирські маєтки [1, с. 717–718]. 19 травня 1786 р. Казенна Палата Чернігова постановила виконати цей указ. Було складено «Опись о состоящем в Троицком, Ильинском, Черниговском монастыре резном строении и имеющиеся там наличностях ниже сего значащихся», підписану намісником монастиря ієромонахом Атанасієм і канцеляристом П. Вітковським. За описом монастирських будівель, на території монастиря знаходився головний двоповерховий будинок, кілька окремих флігелів і невеликих келій. Зрозуміло, що ці будівлі були малопридатні для навчання студентів. Улітку 1786 р. монастир передав приміщення для облаштування університету. Наступним кроком на шляху організації вищого навчального закладу в Чернігові був указ «Именной данный Главному Директору Государственного заемного Банка Заводовскому», виданий 16 жовтня 1786 р., в якому виділялися кошти в розмірі 500 тис. руб. для відкриття університету [4, с. 684–685]. Робилися навіть перші спроби підбору персоналу для майбутнього навчального закладу. 13 березня 1787 р. план розвитку університетів було подано на розгляд Катерині II, але вона його не затвердила. Дослідники вважають основною причиною відмови політичні обставини – початок другої турецької війни, яка вимагала великих фінансових витрат. Як бачимо, проект перетворення монастирського комплексу на університет закінчився невдало.

Приміщення П'ятницького жіночого монастиря передавалися для створення головного жіночого училища Чернігівського намісництва.

Статистичні документи, підготовлені у зв'язку із секуляризацією церковно-монастирських маєтностей, дають можливість оцінити обсяги останніх до і після 1786 р. Так, чернігівський Єлецький монастир до царських указів мав орної землі на 1098 че-

твертин посіву, сінокосів, з яких збиралося 11 тис. кіп сіна. На монастирських землях працювали 1330 тільки чоловіків. У власності монастиря було 10 млинів, 14 рибних озер, кілька площ із будівельним лісом. Після 1786 р. монастиреві щорічно виділялася сума в 2317 руб. асигнаціями, а за коригуючим указом 1797 р. – 1475 руб. 50 коп., або ж у перерахуванні на срібло – 1114 руб. 39 коп. для потреб монастиря було залишено 150 десятин землі та 2 озера.

Унаслідок запровадження штатів у Новгород-Сіверській єпархії 15 монастирів було закрито та перетворено на парафіяльні церкви, яким залишено мінімум церковного майна – решту передано до Спасо-Преображенського (Спаського) монастиря, де розмістилася митрополича кафедра. Оскільки монастир перебував у жалюгідному стані, було прийнято рішення про будівництво нової Преображенської церкви – потрібну суму пожалувано з державної казни.

З опису, підготовленого Малоросійською казенною палатою в 1786 р., видно, що Спасо-Преображенський монастир володів 14 селами, де на нього працювали 2920 тільки селян-чоловіків. Орної землі він мав на 1390 четвертин посіву, сінокосів – на 30 тис. кіп, садів – 50, городів – 550, озер – 68, млинів – 12, винокурень – 5. Крім цього, йому належали пасіки, цегельний завод і завод із виробництва паперу. Все це давало монастиреві немалий прибуток. Залишається тільки дивуватися, чому за такої матеріальної бази новоприбулий єпископ Іларіон застав монастирський комплекс у занедбаному стані. Закінчення будівництва соборної Преображенської церкви (без внутрішнього оздоблення) збіглося з ліквідацією Новгород-Сіверської єпархії у 1797 р. і приєднанням її до Чернігівської. Єпископа Іларіона було направлено на могольовську кафедру, службовців дикастерії – в Чернігівську та Переяславську консисторії, а ризницю повернуто до Переяслава, звідки свого часу її взято. Оновлений Новгород-Сіверський Спасо-Преображенський монастир уже в складі Чернігівської єпархії віднесено до I класу.

Зміни, що запроваджувалися у цей час стосувалися також і життя мешканців монастирів. Створювалися спеціальні правила, за якими ченці мали приймати постриг. Для того, щоб ці правила були більш зрозумілими, додавався спеціальний розклад для всіх архієрейських домів, соборів і монастирів. Сенат отримав окремий указ стосовно збору доходів й управління монастирським майном. Однак, мало що з цих змін було втілено у життя. Борисоглібський монастир у Чернігові так і не став резиденцією чернігівського архієрея, на території Троїцько-Іллінського монастиря так і не було створено університет, ідея з утворенням у П'ятницькому монастирі головного народного училища також не була втілена у життя. Широкі проекти просвітництва та благодійності при монастирях також не стали реальністю. Проте, основна ідея задуманої реформи, котра містилася у вилученні монастирського майна на користь казни й обмеження кількості ченців, була виконана до кінця.

Джерела та література

1. *Бакай Н.* Юно-русский дворянин XVIII века // Киевская старина. – 1885. – IV. – С. 717–718.
2. Полное собрание законов Российской Империи с 1649 г. – М., 1784–1785. – Т. XXII.
3. Прощение малороссийского шляхетства и старшин, вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине в 1764 году // Киевская старина. – 1883. – VI. – № 6. – С. 343–345.
4. *Стороженко М.В.* Реформы в Малороссии при гр. Румянцеве // Киевская старина. – 1891. – Ч. 1. – С. 478–493.

Силенок Н. Вплив політичної ситуації кінця XVIII ст. на монастирі Чернігова і Новгород-Сіверського

В даній роботі проаналізовано вплив політичних рішень Катерини II на ситуацію на території міст Чернігова та Новгород-Сіверського. На основі досліджених статистичних документів показано зміни, які сталися з монастирями, у зв'язку з секуляризацією церковно-монастирських маєтностей, дають можливість оцінити обсяги останніх до і після 1786 р.

Ключові слова: монастир, секуляризація монастирського майна, обмеження прав, класовий розподіл монастирів .

Силенок Н. Влияние политической ситуации конца XVIII в. на монастыри Чернигова и Новгород-Северского

В работе проанализировано влияние политических решений Екатерины II на территории городов Чернигова и Новгород-Северского. На основании исследования статистических документов показано изменения, которые случились с монастырями этих городов в связи с секуляризацией церковно-монастырских имений, дают возможность оценить объемы последних до и после 1786 г.

Ключевые слова: монастыр, секуляризація монастирського имущества, ограничение прав, классовое распределение монастырей

Sylenok N. The impact of the political situation in 18 century at the monasteries in Chernihiv and Novhorod-Siverskiy

The article contains the results of analyzing the impact of political decisions of Catherine II on the situation in territory of Chernihiv and Novgorod-Siverskiy cities. Based on researched statistical documents author highlights the changes that happened with monasteries, because of secularization of church and monastic estates, that allows to evaluate their scopes before and after 1786.

Key words: monasteries, secularization property of monasteries, restriction of rights, distribution monasteries by class basis.

[надійшло до редакції: 27.06.2014 р.]

УДК [904:711.73](477-25)«8/20»

Сергій ТАРАНЕНКО
(Київ)

Вулична мережа Подолу Києва: від формування до сучасності

Вулична мережа – артерії будь якого урбаністичного утворення, кістяк планувальної структури кожного міста в усі його хронологічні періоди. Виникнення та розвиток вуличної сітки крокує нога в ногу з генезою всього міста. Тому виявлення певних закономірностей у формуванні та розвитку міського «павутиння» може допомогти дослідникам у вирішенні інших проблем середньовічного міста. В даному дослідженні буде представлений аналіз вуличної мережі Подолу Києва – одного з найдавніших районів столиці.

Узагальнення стратиграфічних даних і їхня кореляція з дендрохронологічним датуванням дозволили розробити детальну хронологію існування всіх горизонтальних ярусів культурного шару [1]. Найдавніший з них, заглиблений на 11,5–12,5 м і датується 880–920 роками. Саме ці дати можна вважати початком активної життєдіяльності на Подолі і, тим самим, зародженням міської вуличної сітки.